

20. Жоголева Е. В. Изменение обстановки при производстве по уголовному делу : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Жоголева. – Челябинск, 2006. – 27 с.
21. Коновалова В. Е. Убийство : искусство расследования : монография / В. Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.
22. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза» / М. В. Костенко. – Х., 2003. – 21 с.
23. Евгеньев М. Е. Методика и техника расследования преступлений / М. Е. Евгеньев. – К., 1940. – 146 с.
24. Соловьев А. Б. Доказывание по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (досудебные стадии) : научно-практическое пособие / А. Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 264 с.
25. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам : проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – Тольяти : Волжский университет им. В. Н. Татищева, 1997. – 92 с.
26. Уемов А. И. Вещи, свойства, отношения / А. И. Уемов. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – 184 с.
27. Ищенко Е. П. Криминалистика : Курс лекций / Е. П. Ищенко. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ» ; АСТ-МОСКВА, 2007. – 416 с.

УДК 347.963

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

URRENT ISSUES ON BAIL IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Льченко О.В.,

к.ю.н., старший викладач кафедри судочинства та міжнародного права

*Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету*

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань застосування застави як виду запобіжного заходу у кримінальному провадженні в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Проведено аналіз європейського законодавства, щодо застосування застави. Визначено, які проблемні питання існують у національному законодавстві під час застосування застави, та зазначено шляхи їх вирішення з урахуванням міжнародного досвіду.

Ключові слова: кримінальне провадження, запобіжний захід, застава, міжнародний досвід, євроінтеграція.

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов применения залога как вида меры пресечения в уголовном производстве в условиях интеграции Украины в Европейский Союз. Проведен анализ европейского законодательства по применению залога. Определено, какие проблемные вопросы существуют в национальном законодательстве при применении залога, и указано пути их решения с учетом международного опыта.

Ключевые слова: уголовное производство, мера пресечения, залог, международный опыт, евроинтеграция.

The article deals with the topical issues on bail as a form of preventive measure in criminal proceedings given the integration of Ukraine into the European Union. It provides analysis of European legislation on bail and determines the issues that exist in national law on bail and ways to solve them using international experience.

Bail as a preventive measure in the national criminal proceedings is now used infrequently, the main reason is the inadequacy of national legislation. Although in many countries the bail as a way of enforcement responsibilities by the suspect or the accused is the norm rather than the exception.

The study of this topic is relevant and important because many issues of the practical application of bail in criminal proceedings remain unresolved. It is advisable to solve these issues using international experience with the use of universally recognized norms and principles set out in international legal acts and case law of the European Court of Human Rights, subject to the rule of law, proportionality and fairness.

Key words: criminal proceedings precaution, collateral, international experience, European integration.

Пріоритет захисту та гарантії прав особистості є основним вектором розвитку інститутів національного кримінального судочинства. Демократизація і гуманізм – ключові принципи вдосконалення законодавчих норм, що регулюють різні галузі кримінального процесу, в тому числі і сферу застосування запобіжних заходів.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена зростаючими вимогами до забезпечення реалізації принципу верховенства права у кримінальному судочинстві взагалі і при застосуванні інституту запобіжних заходів зокрема.

До цього часу існують проблемні питання щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Немає законодавчого механізму точного і чіткого використання застави, відсутнє нормативне закріплення порядку повернення застави. Таким чином, постає необхідність наукової розробки цих питань та закріплення відповідних нормативних приписів у чинному законодавстві.

Питання застосування застави як запобіжного заходу в кримінальному провадженні у своїх працях досліджували

такі науковці як Крайнюк В. Г., Голуб І. Г., Донченко Ю. В., Уваров В. Г., Підпалій В. Л., Лівшиц Ю. Д., Данченко Т. В., Буряков А. Д., Александров С. Н., Пилипчук П. П., Пошва Б. М., Пономаренко А. В., Куцкір Г. М., Величко О. В. та інші.

Метою статті є дослідження актуальних питань щодо застосування застави як виду запобіжного заходу у кримінальному судочинстві в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Завданнями статті є: характеристика системи запобіжних заходів у кримінально-процесуальному законодавстві України; правова характеристика застави як виду запобіжного заходу у кримінальному провадженні; аналіз міжнародного досвіду застосування застави; розкриття проблемних питань застосування застави у кримінальному судочинстві України та визначення шляхів їх вирішення.

Здобуття Україною незалежності, розбудова демократичної правової держави викликали необхідність реформування кримінально-процесуального законодавства як у цілому, так і окремих його інститутів. Прийнята у 1996 році

Конституція України вимагає посилення правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Небезпеку їх безпідставного обмеження чи порушення у кримінальному процесі становлять запобіжні заходи. Останні у певний спосіб впливають на реалізацію конституційних прав громадян, оскільки так чи інакше обмежують їх особисту свободу, хоч і тільки на підставах та в порядку, які встановлені законом, й при дотриманні усіх кримінально-процесуальних гарантій прав особи [1, с. 401].

Лівшиц Ю. Д., який є одним із дослідників проблем застосування запобіжних заходів, зазначає, що застава з давніх часів існувала не лише в цивільному, але й в кримінальному процесі. В епоху існування майнової відповідальності особи за делікти застава, а також майнова порука, застосовувались у порівнянні з іншими запобіжними заходами найчастіше. У подальшому, коли майнову відповідальність змінила особиста, ці запобіжні заходи зовсім втратили своє значення. У період панування інквізиційного процесу, де покарання за своїм характером було особистим, а по суті – індивідуально фізичною розправою, домінуючим запобіжним заходом став арешт. Згодом, у період промислового капіталізму, були поновлені такі запобіжні заходи, як застава та майнова порука [2].

У реформуванні інституту запобіжних заходів доцільно враховувати досвід зарубіжних країн.

Одним із основоположних принципів міжнародного права, зафіксованих в Європейській Конвенції про права людини, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 рік), Керівних принципах стосовно ролі осіб, які здійснюють судові переслідування (1990 рік), є принцип обов'язкового звільнення підсудного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення з-під варту на час розслідування та розгляду його справи судом, якщо не існує державних інтересів, які б вимагали утримання такої особи під вартою. Гарантією підставою реалізації цього принципу в національному законодавстві України є запровадження Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України» від 20 листопада 1996 року ст. 154-1 КПК України – «Застава» [3, с. 121].

Застава як запобіжний захід у кримінальному провадженні застосовується і нині досить рідко, основною причиною цього є недосконалість національного законодавства, хоча в багатьох країнах світу застосування застави як способу забезпечення виконання обов'язків підозрюваним чи обвинуваченим швидше є нормою, ніж винятком.

Порівняння застосування даного запобіжного заходу за законодавством України, Російської Федерації, США, Німеччини та інших зарубіжних країн вказує на те, що вона є одним із «м'яких» і ефективних запобіжних заходів в кримінальному провадженні і розглядається з позиції гарантії прав людини, з урахуванням норм міжнародного права.

Застава є терміном, що означає письмову угоду між судом та обвинуваченим. Обвинувачений погоджується, що якщо йому дозволить вийти на волю до суду, до призначення покарання, то він буде дотримуватись всіх умов, встановлених судом, включаючи присутність на всіх майбутніх судових процесах. Призначаючи заставу, суд встановлює таку суму, яку обвинувачений може заплатити. Як правило, суд вимагає, щоб лише певний відсоток застави був внесений. Наприклад, суд призначає заставу в сумі 10000 доларів США з вимогою, щоб 10% цієї суми були передані клерку суду. Гроші зберігаються у клерка поки провадження у справі не закінчується, потім гроші повертаються особі, що внесла заставу [4].

Щодо застосування застави у США, то існує декілька різновидів «бейла». Наприклад, порука, завдаток, внесення готівки, гарантія з боку приватної особи, «бейл», пов'язаний з власністю.

Суб'єктом «бейла» в деяких випадках може бути бізнесмен, який стягує з обвинуваченого певний гонорар за послугу внесення «бейла» [5].

Проте, у чинному законодавстві країн Західної Європи та США застава, як і майнова порука, є найбільш ефективними та частіше за інші запобіжні заходи застосовуються в судочинстві, оскільки виконують покладені на них функції та забезпечують інтереси як кримінального процесу, так і підозрюваних, обвинувачених.

Застава, поручительство (або «бейл») відомі в США і Англії як альтернатива взяттю під варту. Якщо «бейл» встановлюється в суді і немає можливості задовольнити його умови підозрюваним або обвинуваченим, то вони можуть звернутися з письмовою заявою про зниження ставки «бейла», яку суд повинен розглянути, ухваливши відповідне рішення [5].

В кримінальній політиці США, ряду країн Європи існує збалансована система мір запобіжних заходів, яка базується на економії репресій, відповідає вимогам п. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадські та політичні права, де зазначено, що «утримання під вартою осіб, які очікують судового розгляду, не повинно бути загальним правилом, але звільнення може залежати від поданих гарантій явки до суду». Аналогічні вимоги містить і ст. 5 Європейської Конвенції щодо захисту прав людини та основних свобод, яка передбачила, що можливість звільнення до суду утримуваних під вартою осіб «буде залежати від поданих гарантій явки до суду». Там державна не протиставляє себе особі, яка оступилась, а створює умови, щоб співпрацювати з людиною і спонукати її до виправлення [3, с. 124].

З однієї сторони, «Мінімальні стандартні правила ООН по відношенню до заходів, не пов'язаних з позбавленням волі (Токійські правила)», які містяться в Резолюції 45/110 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року, дотримання яких Україна прагне в складі Ради Європи, направлені на покращення умов утримання всіх ув'язнених, і рекомендують, щоб утримання під вартою обиралось лише в тому випадку, коли не можуть застосовуватись заходи, не зв'язані з утриманням під вартою, наприклад, звільнення під заставу». Переповненість тюрем, які в більшості являють собою старі побудови з антисанітарними умовами утримання, довга і неефективна процедура досудових розслідувань, яка чинить великий психологічний тиск на утримуваних там осіб, фізична наруга і насильство над слабшими співкамерниками, внаслідок неможливості підтримання потрібної дисципліни через їх переповненість, є основним фактором, що порушує зазначені вище правила [3, с. 125].

Кримінальний процесуальний закон України не згадує про такі цілі застосування застави, як попередження перешкоджання провадженню по кримінальній справі і забезпечення виконання вироку. Можливо, що законодавець виходив з наступних міркувань: застава, на відміну від інших запобіжних заходів, забезпечується матеріальними засобами, і, у разі недотримання умов даної міри примусу, виникає кілька наслідків – застосування більш суворого запобіжного заходу (взяття під варту або домашній арешт) і звернення суми застави в дохід держави. Це єдиний запобіжний захід, при порушенні якого настають такі подвійні несприятливі наслідки для обвинуваченого. Цілі ж застосування застави одночасно є й підставами для вилучення предмета застави [6, с. 91].

Таким чином, реформування кримінального процесу взагалі й інституту запобіжних заходів зокрема має відбуватися із застосуванням загальноправових норм і принципів, викладених у міжнародних правових актах та прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини, із беззаперечним дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості, без будь-якого обмеження уже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини і проваджуватись у першу чергу в напрямку гуманізації і демократизації інституту запобіжних заходів.

Правовідносини, які виникають під час здійснення кримінального провадження, потребують чіткого законодавчого регулювання, а норми кримінального процесуального законодавства – правильного розуміння та однакового застосування.

Застосування КПК України 2012 року виявило ряд проблемних питань у виконанні окремих його положень і процедур. Деякі з них сприяють ухиленню від кримінальної відповідальності особами, які вчинили корупційні злочини, зумовлюють затягування ними досудового розслідування та судового розгляду, а також породжують зловживання на етапі досудового розслідування.

Гуманність норм КПК України щодо застосування запобіжних заходів замість гарантії забезпечення прав людини та презумпції невинуватості, засудження винуватців та виправдання невинуватих осіб в окремих випадках відкриває ймовірним корупціонерам можливість уникнути правосуддя, наприклад, призначення особам, яких застали за вчиненням злочину:

- 1) застави в розмірі, еквівалентному сумі хабара;
- 2) запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, навіть після попередньої втечі;
- 3) запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, без забезпечення контролю місця перебування корупціонера тощо [7].

Ці та інші епізоди зумовлюють тривожно низькі результати роботи судів та правоохоронних органів.

З метою припинення такого необґрунтованого ставлення суддів до осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких корупційних злочинів, вдосконалення механізму застосування застави та інших запобіжних заходів, відмінних від тримання під вартою у Верховній Раді України VIII скликання було зареєстровано низку законодавчих ініціатив.

Переважною більшістю вказаних законопроектів пропонується значно розширити перелік злочинів, підозра (обвинувачення) у вчиненні яких виключає можливість застосування до підозрюваних (обвинувачених) будь-яких інших видів запобіжних заходів, окрім тримання під вартою, за рахунок доповнення його нормами про окремі корупційні злочини [7].

Проблемним питанням залишається визначення предмета застави. З роз'яснень п. 5 Постанови Пленуму вбачається, що предметом застави можуть бути гроші чи інші матеріальні цінності – будь-яке майно, що перебуває в цивільному обігу, належить підозрюваному, обвинуваченому або іншому заставодавцю на праві власності і може бути відчужене ним.

У разі прийняття як застави грошей про це складається відповідний протокол, до якого додається документ, що підтверджує одержання грошової суми на спеціальний рахунок.

Якщо ж як заставу використовують майно, необхідно з'ясувати такі питання:

- чи є підозрюваний, обвинувачений або заставодавець власником майна;
- яка вартість цього майна;
- як забезпечити його зберігання в разі прийняття як застави;

– чи не виникнуть труднощі або цивільно-правові спори при вирішенні питання про звернення майна, прийнятого в якості застави, в дохід держави чи на користь цивільного позивача.

Як підкреслено у п. 5 Постанови, майно повинно мати такі характеристики, таку якість і такий правовий статус, щоб виконання судового рішення про позбавлення права власності на нього підозрюваного, обвинуваченого чи іншого заставодавця не було поєднане з будь-якими труднощами [8].

При внесенні застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставникові – в скоєнні якого злочину підозрюється або обвинувачується особа, до якої застосовується запобіжний захід, і що у разі невиконання ним своїх обов'язків за застава буде звернена в дохід держави. Таким чином, можна зазначити, що за своїм змістом застава є менш суворим заходом ніж взяття під варту, проте суворішим, ніж усі інші запобіжні заходи, оскільки невиконання підозрюваним, обвинуваченим зобов'язань, які покладені на нього у зв'язку з невиконанням застави, може спричинити не тільки зміну запобіжного заходу на взяття під варту, але й майнові втрати для нього самого або інших осіб. Таким чином законодавець установив умови так, щоб ухилення від дотримання зобов'язань, узятих на себе у зв'язку із застосуванням застави, було для нього економічно не вигідним.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи або в іншому судовому засіданні. У судовому засіданні викликається заставник для давання пояснень. Нез'явлення без поважних причин заставника в судовому засіданні не перешкоджає розгляду питання про звернення застави в дохід держави [9].

Ознайомлення з досвідом застосування застави в Україні й інших країнах дозволяє більш глибоко засвоїти, усвідомити проблематику даного питання, досконало вирішувати складні питання, що стосуються застави як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві.

Застава як запобіжний захід у національному кримінальному провадженні застосовується і нині досить рідко, основною причиною цього є недосконалість національного законодавства, хоча в багатьох країнах світу застосування застави як способу забезпечення виконання обов'язків підозрюваним чи обвинуваченим швидше є нормою, ніж винятком.

Таким чином, дослідження даної теми є актуальним та важливим, оскільки багато питань практичного застосування застави як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві залишилися недопрацьованими. У вирішенні даного питання доцільно використати міжнародний досвід із застосуванням загальноновизнаних норм і принципів, викладених у міжнародних правових актах та прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини, з дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві / В. Г. Крайнюк // Учені записки Тавричного національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Т. 265(65). – № 1. – С. 401–407.
2. Лившиц Ю. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц. – М. : Юридическая литература, 1964. – 138 с.
3. Данченко Т. В. Міжнародний досвід застосування застави / Т. В. Данченко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 2. – С. 121–127.
4. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса / В. Г. Даев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. – 358 с.
5. Руднев В. Залог в России, «бейл» в США / В. Руднев // Российская юстиция. – 1998. – № 4. – С. 22.
6. Баранов С. А. Цели применения и меры присечения в виде залога / С. А. Баранов // Бизнес в законе. – 2009. – С. 91–94.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» (щодо підвищення ефективності застосування запобіжних заходів стосовно осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні тяжких або особливо тяжких корупційних злочинів) від 28 липня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56205&pf35401=353951>
8. Бущенко А. П. Застосування застави як запобіжного заходу під час розслідування та судового розгляду / А. П. Бущенко, Л. Б. Ільковець // Методичні рекомендації. – 2007. – С. 4–11.
9. Гончарова-Парфьонова О. О. Проблемні питання застосування застави як запобіжного заходу / О. О. Гончарова-Парфьонова // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – С. 60–64.